

بررسی ارتباط عمودی محتوای کتاب‌های درسی

حرفه و فن دوره‌ی راهنمایی در سال تحصیلی ۸۳-۸۲*

غلامعلی پورسلیمانی** - مهدی سبحانی نژاد***

مقدمه

فرصت تمرین و پرورش این مهارت به‌طور دائم و کرات در اختیار دانش‌آموزان قرار گیرد. معنای این مطلب، آن است که در تمام مدت، همان مهارت به‌طور مستمر مورد عمل واقع شود. از این قرار، به‌نظر می‌رسد که تداوم، یکی از عوامل اساسی و مؤثر سازمان از لحاظ عمودی است (کظیمی، ۱۳۵۱).

توالی نیز با تداوم بستگی و ارتباط دارد، لکن از آن فراتر است. توالی عبارت است از نظم زمانی که طی آن تجربه‌های آموزشی ارایه می‌شود. توالی به‌این پرسش مربوط می‌شود که در تجربه‌های یادگیری تدوین شده و مشخص است که کدام محتوای یادگیری باید در پی کدام محتوا بیاید. مسأله پیدا کردن توالی در آن دسته از موضوع‌های درسی وجود دارد که در آن ایجاد ایده و انجام یافتن توسعه‌های مشخصی الزاماً مبتنی بر یکدیگر قرار می‌گیرند (دال، ۱۹۹۲ به‌نقل از میرزاییگی، ۱۳۸۰).

صاحب‌نظران و متخصصان حوزه‌ی برنامه‌ریزی درسی، شیوه‌های مختلفی را برای ایجاد توالی ارایه نموده‌اند. مارش^(۶)، (۱۹۹۲)، روش‌های زیر را برای ایجاد توالی بیان داشته است:

- ۱- حرکت از ساده به پیچیده
- ۲- حرکت از کل به جزء
- ۳- حرکت از حال به گذشته
- ۴- ترتیب زمانی وقوع حوادث
- ۵- حرکت از تجارب واقعی (عینی) به سوی مفاهیم
- ۶- سازماندهی ماریچی

کتاب درسی در نظام آموزش و پرورش و برنامه‌های آموزشی و درسی کشور ما از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، به‌طور که بیشتر فعالیت‌های آموزش و پرورش در چهار چوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌گیرد. باتوجه به نقش و اهمیت کتاب‌های درسی، کار انتخاب، تنظیم، تدوین و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی به‌برنامه‌ریزی درسی واگذار شده است. عناصر اصلی برنامه‌ی درسی شامل: اهداف، محتوا، مواد آموزشی، راهبردهای یاددهی - یادگیری، زمان، فضا و ارزشیابی می‌باشد. انتخاب هدف، نوبت، نخستین عنصر برنامه‌ی درسی محسوب می‌شود (ملکی، ۱۳۷۶).

بعد از تعیین هدف، نوبت به انتخاب محتوا و سازماندهی آن می‌رسد. یکی از مسایل مهمی که بایستی در زمینه‌ی محتوای برنامه‌ی درسی به آن توجه نمود، موضوع سازماندهی محتوای برنامه‌ی درسی می‌باشد (میرزاییگی، ۱۳۸۰). برای سازماندهی مؤثر محتوا و تجارب یادگیری، سه ملاک و معیار اصلی وجود دارد. این معیارها و ملاک‌ها شامل تداوم^(۱) (مداومت)، توالی^(۲) و وحدت^(۳) یا یگانگی می‌باشد. مداومت و توالی، مربوط به ارتباط عمودی^(۴) محتوا و وحدت و یگانگی نیز، مربوط به ارتباط افقی محتوا می‌باشد. منظور از ارتباط عمودی، رعایت سلسله مراتب یا مراتب یادگیری، توالی و تسلسل در تعیین محتوا می‌باشد. ارتباط افقی نیز، به‌برقراری ارتباط بین مواد آموزشی دروس مختلف که باید دانش‌آموزان طی یک سال تحصیلی آنها را فرا گیرند، اشاره دارد (مشایخ، ۱۳۶۹).

سازماندهی یا ارتباط عمودی با دو مسأله تداوم و توالی ارتباط دارد (کانلی و کلاندینین^(۵)، ۱۹۹۱). منظور از تداوم یا مداومت، تکرار عناصر اصلی برنامه درسی از لحاظ عمودی است. مثلاً اگر در درس تعلیمات اجتماعی، پرورش مهارت در مطالعه‌ی متون مربوط به علوم اجتماعی، مهم دانسته شده است، باید دقت نمود که

* - این پژوهش با استفاده از اعتبارات مالی سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان انجام گرفته است.

** - کارشناس ارشد تحقیقات آموزشی

*** - استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد

1 - Continuity

2 - Sequence 3 - Integration

4 - Vertical Relationship

5 - Conneky & Clandinin

6 - Marsh

یافته‌ها

سؤال اول پژوهش: چه مقدار از مفاهیم ارایه شده در کتاب حرفه و فن پایه اول، دارای ارتباط عمودی (توالی و تداوم) با محتوای کتاب حرفه و فن پایه دوم می‌باشد؟

نتایج به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب حرفه و فن پایه اول، نشان می‌دهد که این کتاب دارای ۶۱ مفهوم (محور محتوایی) می‌باشد. پس از تحلیل محتوا، مشخص گردید که ۲۱ مورد از محورهای محتوایی مطرح شده در کتاب حرفه و فن پایه اول، به نحوی در کتاب پایه دوم ادامه یافته است. یعنی در ۲۱ مورد (۳۴ درصد) از محورهای مذکور، بین محتوای دو کتاب ارتباط عمودی وجود دارد. از ۲۱ مورد ارتباط بین محتوای دو کتاب، ارتباط ۱۱ مورد به صورت تداوم و ۱۰ مورد نیز به صورت توالی می‌باشد.

سؤال دوم پژوهش: چه مقدار از مفاهیم ارایه شده در کتاب حرفه و فن پایه اول، دارای ارتباط عمودی (توالی و تداوم) با محتوای کتاب حرفه و فن پایه سوم می‌باشد؟

پس از تحلیل و بررسی محتوای کتاب حرفه و فن پایه سوم در ارتباط با مفاهیم کتاب اول، مشخص گردید که در ۱۵ مورد (۲۵ درصد) از مفاهیم مذکور، بین محتوای دو کتاب ارتباط عمودی وجود دارد. به عبارت دیگر، ۱۵ مورد از مفاهیم مطرح شده در کتاب حرفه و فن پایه اول به نحوی در کتاب پایه سوم ادامه یافته است. از ۱۵ مورد ارتباط بین محتوای دو کتاب، ۶ مورد به صورت تداوم و ۹ مورد نیز به صورت توالی می‌باشد.

سؤال سوم پژوهش: چه مقدار از مفاهیم ارایه شده در کتاب حرفه و فن پایه دوم ر اهنمایی، دارای ارتباط عمودی (توالی و تدام) با محتوای کتاب پایه سوم می‌باشد؟

نتایج تحلیل و بررسی محتوای کتاب حرفه و فن پایه سوم در ارتباط با ۵۱ مفهوم کتاب پایه دوم بیانگر آن است که در ۷ مورد (۱۴ درصد) از مفاهیم مذکور، بین محتوای دو کتاب ارتباط عمودی وجود دارد، به عبارت دیگر، ۷ مورد از مفاهیم جدید مطرح شده در کتاب حرفه و فن پایه دوم، به نحوی در کتاب حرفه و فن پایه سوم ادامه یافته است. از ۷ مورد ارتباط بین محتوای دو کتاب، چهار مورد به صورت تداوم و سه مورد نیز، به صورت توالی می‌باشد.

حال با توجه به اهمیت محتوای کتاب‌های درسی و شیوه سازماندهی آنها در پیشرفت امور آموزشی و همچنین اهمیت دروس حرفه و فن در برآورده ساختن نیازهای فرد، جامعه و بازار کار و نیز با توجه به این امر که کتاب‌های درس حرفه و فن دوره ر اهنمایی در سال ۱۳۸۲ مورد تجدید نظر قرار گرفته‌اند، بنابراین، انتظار می‌رود که محتوای این کتاب‌ها بر اساس اصول علمی انتخاب و سازماندهی شده باشند و از ارتباط عمودی لازم نیز برخوردار باشند. تحقیقات انجام گرفته در ارتباط با نحوه انتخاب، تنظیم و تدوین محتوای کتاب‌های قبلی حرفه و فن دوره ر اهنمایی بیانگر آن است که محتوای کتاب‌های حرفه و فن دوره ر اهنمایی از ارتباط و پیوستگی لازم برخوردار نیستند. نتایج پژوهش فطراتی (۱۳۷۵)، نشان می‌دهد که ۵۰ درصد از دبیران حرفه و فن و ۵۷/۸ درصد از کارشناسان معتقد هستند که مفاهیم اصلی کتاب‌های حرفه و فن در پایه‌های مختلف دوره ر اهنمایی از ارتباط و پیوستگی منطقی برخوردار نیستند.

اکنون با توجه به مطالب فوق، در این پژوهش سعی بر آن است که با توجه به اصول برنامه‌ریزی درسی و همچنین اصول حاکم بر انتخاب و سازماندهی محتوای برنامه درسی، به این سؤال پاسخ داده شود که تا چه اندازه مفاهیم و محتوای ارایه شده در کتاب‌های درسی حرفه و فن دوره ر اهنمایی دارای ارتباط عمودی با همدیگر هستند.

روش

به منظور تحقق هدف‌های مطرح شده در این پژوهش و همچنین بررسی سؤال‌های پژوهش، از تحقیق توصیفی، از نوع تحلیل محتوا استفاده شده است.

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری: جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش، شامل کلیه کتاب‌های درسی حرفه و فن سال اول، دوم و سوم دوره ر اهنمایی (به ترتیب باکدهای ۱۱۱، ۱۲۷، ۱۴۳) می‌باشد که در سال ۱۳۸۲ چاپ شده است.

در این پژوهش، هر سه کتاب مذکور نمونه پژوهش را تشکیل می‌دهند. بنابراین، نمونه‌گیری به عمل نیامده و کل جامعه آماری به عنوان نمونه انتخاب و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. هر یک از این کتاب‌ها، دارای ۸ واحد درسی می‌باشد.

سؤال چهارم پژوهش: مفاهیم و محتوای ارایه شده با شاخص توالی با کدام یک از شیوه‌های توالی (ساده به مشکل، کل به جزء، ترتیب زمانی، جزء به کل، سازماندهی ماریچی، عینی به ذهنی و از مسأله تا کشف)، سازماندهی شده‌اند؟

بررسی ارتباط عمودی بین محتوای کتاب‌های حرفه و فن دوره‌ی رهنمایی، بیانگر آن است که در مجموع، از ۲۲ مورد توالی برای برقراری ارتباط عمودی استفاده شده است. از این ۲۲ مورد، ۱۰ مورد آن مربوط به ارتباط محتوای کتاب پایه‌ی اول با محتوای کتاب پایه‌ی دوم، ۹ مورد آن مربوط به ارتباط محتوای کتاب پایه‌ی اول با محتوای کتاب پایه‌ی سوم و ۳ مورد آن نیز مربوط به ارتباط محتوای کتاب پایه‌ی دوم با محتوای کتاب پایه‌ی سوم می‌باشد. از بین انواع توالی به کار گرفته شده، سازماندهی ماریچی با ۷ مورد، دارای بیشترین فراوانی می‌باشد. به عبارت دیگر، این نوع توالی بیشتر از توالی‌های دیگر به کار گرفته شده است. بعد از آن، توالی عینی به ذهنی (۶ مورد)، ساده به مشکل (۵ مورد) و کل به جزء (۴ مورد) قرار دارند. توالی‌های ترتیب زمانی، جزء به کل و از مسأله تا کشف نیز در ارتباط عمودی محتوای کتاب حرفه و فن مورد استفاده قرار نگرفته‌اند.

سؤال پنجم: کدام مفاهیم حرفه و فن پایه‌ی سوم رهنمایی نسبت به حرفه و فن پایه‌ی اول جدید است؟

در کتاب حرفه و فن پایه‌ی سوم رهنمایی، ۶۲ مفهوم (محور محتوایی) برای اولین بار ارایه شده است. یعنی در کتاب پایه‌ی اول، هیچ اشاره‌ای به این مفاهیم نشده است. بنابراین، این مفاهیم نسبت به محتوای کتاب حرفه و فن سال اول جدید هستند.

سؤال ششم: کدام مفاهیم حرفه و فن سال سوم رهنمایی، نسبت به حرفه و فن سال دوم جدید است؟

در کتاب سال سوم رهنمایی ۶۲ مفهوم جدید ارایه شده است. این مفاهیم نه تنها نسبت به کتاب حرفه و فن پایه‌ی اول، بلکه نسبت به کتاب حرفه و فن پایه‌ی دوم نیز جدید هستند. هیچ‌گونه مطلب و یا محتوایی در مورد این ۶۲ مفهوم در کتاب پایه‌ی دوم مطرح نشده است. بنابراین ۶۲ مفهومی که در پاسخ به سؤال پنجم پژوهش بیان شده است، مفاهیم جدید کتاب حرفه و فن پایه‌ی سوم رهنمایی نسبت به کتاب پایه دوم نیز، محسوب می‌شوند.

سؤال هفتم: کدام مفاهیم حرفه و فن سال دوم، نسبت به حرفه

و فن سال اول جدید است؟

از آن جایی که اگر محتوا و یا مفهومی در کتاب پایه‌ی دوم مرتبط با محتوای کتاب اول بود، آن مفهوم در ارتباط با محتوای سال اول بررسی می‌شد و به عنوان مفهوم جدید در نظر گرفته نمی‌شد، بنابراین کلیه‌ی ۵۱ مفهومی که در کتاب پایه‌ی دوم ارایه شده است و ارتباط این مفاهیم با محتوای کتاب پایه‌ی سوم مورد بررسی قرار گرفته است، مفاهیم جدید کتاب پایه‌ی دوم هستند. این مفاهیم برای اولین بار در کتاب حرفه و فن پایه‌ی دوم ارایه شده‌اند. ۷ مفهومی که در جواب سؤال سوم پژوهش و ۴۴ مفهومی که در جواب سؤال دهم پژوهش بیان شده‌اند، مفاهیم اصلی کتاب حرفه و فن پایه‌ی دوم هستند که نسبت به حرفه و فن سال اول جدید هستند.

سؤال هشتم: مفاهیمی که در حرفه و فن سال اول مطرح شده، اما در حرفه و فن پایه‌ی دوم نیامده است کدامند؟

از ۶۱ مفهوم (محور محتوایی) ارایه شده در کتاب حرفه و فن پایه‌ی اول، ۲۱ مفهوم (۳۴ درصد) به صورتی در کتاب حرفه و فن پایه‌ی دوم ادامه یافته است. ۴۰ مفهوم (۶۶ درصد) باقیمانده نیز مفاهیمی هستند که در حرفه و فن پایه‌ی اول مطرح شده‌اند، اما در حرفه و فن پایه‌ی دوم اشاره‌ای به آنها نشده و ادامه نیافته‌اند.

سؤال نهم پژوهش: مفاهیمی که در حرفه و فن سال اول مطرح شده، اما در حرفه و فن سال سوم نیامده است کدامند؟

از ۶۱ مفهوم (محور محتوایی) ارایه شده در کتاب حرفه و فن پایه‌ی اول، ۱۵ مفهوم (۲۵ درصد) به صورتی در کتاب حرفه و فن پایه‌ی سوم ادامه یافته است. یعنی دارای ارتباط عمودی با محتوای کتاب حرفه و فن پایه سوم می‌باشد. ۴۶ مفهوم (۷۵ درصد) باقیمانده نیز مفاهیمی هستند که در حرفه و فن پایه‌ی اول مطرح شده‌اند، اما در حرفه و فن پایه‌ی سوم ادامه نیافته‌اند.

سؤال دهم: مفاهیمی که در حرفه و فن سال دوم مطرح شده اما در حرفه و فن سال سوم نیامده است کدامند؟

از ۵۱ مفهوم (محور محتوایی) جدید ارایه شده در کتاب حرفه و فن پایه‌ی دوم، ۷ مفهوم به صورتی در کتاب حرفه و فن پایه‌ی سوم ادامه یافته است. یعنی، دارای ارتباط عمودی با محتوای کتاب پایه‌ی سوم می‌باشد. ۴۴ مفهوم یا محور باقیمانده نیز، مفاهیمی هستند که در حرفه و فن پایه‌ی دوم ارایه شده‌اند، اما در

حرفه و فن پایه‌ی سوم ادامه نیافته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی ارتباط عمودی محتوای کتاب‌های درسی حرفه و فن دوره‌ی راهنمایی، بیانگر آن است که محتوای این کتاب‌ها از ارتباط عمودی لازم و مطلوب برخوردار نیستند. از ۶۱ مفهوم ارائه شده در کتاب حرفه و فن پایه‌ی اول، در ۲۱ مورد (۳۴٪) بین محتوای کتاب پایه‌ی اول و دوم و در ۱۵ مورد (۲۵٪) نیز، بین محتوای دو کتاب پایه‌ی اول و سوم ارتباط عمودی وجود دارد. از میان هشت واحد درسی کتاب پایه‌ی اول، واحد درسی شماره ۴، فاقد ارتباط با محتوای کتاب پایه‌ی دوم و سوم می‌باشد. از ۵۱ مفهوم ارائه شده در کتاب حرفه و فن پایه‌ی دوم نیز، در هفت مورد (۱۴٪) بین محتوای کتاب پایه‌ی دوم و سوم ارتباط عمودی وجود دارد. در ۸۶٪ دیگر محتوا نیز، هیچ‌گونه ارتباطی بین محتوای دو کتاب وجود ندارد از ۴۳ مورد ارتباط عمودی موجود بین محتوای کتاب‌های حرفه و فن، ۲۱ مورد به‌صورت تداوم (یعنی تکرار مطالب در یک سطح) و ۲۲ مورد نیز به‌صورت توالی می‌باشد. در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که محتوای کتاب‌های حرفه و فن که خود پایه و اساس آموزش‌های بعدی را در رشته‌های فنی و حرفه‌ای تشکیل می‌دهند، از ارتباط و پیوستگی مناسب برخوردار نیستند.

(محور محتوایی) جدید کتاب پایه‌ی دوم ارایه شود.

۴- در کتاب حرفه و فن پایه‌ی سوم راهنمایی، ۶۲ مفهوم جدید (برای اولین بار) ارایه شده است که در کتاب‌های پایه‌ی اول و دوم هیچ اشاره‌ای به این مفاهیم نشده است. بهتر است این مفاهیم، به‌گونه‌ای در کتاب‌های پایه‌ی اول و دوم ارایه شود و مطالب پایه‌ی سوم نیز، در ارتباط با این مطالب باشد.

۵- در سازماندهی محتوای کتاب‌های حرفه و فن، بهتر است از انواع توالی استفاده شود. توالی‌های ترتیب زمانی، جزء به‌کل و از مسأله تا کشف، در ارتباط عمودی محتوای کتاب‌های حرفه و فن مورد استفاده قرار نگرفته‌اند، در حالی که ممکن است بهترین راه ارایه برخی از مفاهیم، استفاده از همین توالی‌ها باشد.

۶- در ارتباط عمودی محتوای کتاب‌های حرفه و فن، تقریباً به‌اندازه‌ی تداوم (۲۱ مورد) و توالی (۲۲ مورد) استفاده شده است. از آن جایی که ارتباط از طریق تداوم، تنها تکرار مطالب در یک سطح می‌باشد، بنابراین بهتر است توالی بیشتر از تداوم مورد استفاده قرار گیرد. توالی موجب وسعت و عمق بخشیدن به مطالب می‌شود.

۷- معلمان درس حرفه و فن می‌توانند برای تعمیق میزان یادگیری دانش‌آموزان، از مطالب مرتبط گذشته استفاده نمایند. مطالبی که دارای ارتباط عمودی با مفاهیم مورد تدریس هستند.

منابع

- ساروخانی، باقر. (۱۳۷۹) روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی.
- قظرائی، عبدالوهاب. (۱۳۷۵). بررسی نحوه انتخاب، تنظیم و تدوین محتوای کتابهای حرفه و فن دوره راهنمایی از نظر معلمان، دانش‌آموزان و متخصصان آموزش فنی و حرفه‌ای، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.
- کظیمی، ابراهیم (۱۳۵۱). اصول اساسی برنامه‌ریزی درسی و آموزشی. تالیف رالف. و. تایلر. تهران: مرکز تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی.
- مشایخ، فریده. (۱۳۶۹). برنامه‌ریزی درسی مدارس، تالیف الف. لوی، تهران: مدرسه.
- ملکی، حسن. (۱۳۷۶). برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)، تهران: مدرسه.
- میرزاییگی، علی. (۱۳۸۰). برنامه‌ریزی درسی و طرح درسی در آموزش رسمی و تربیت نیروی انسانی، تهران: یسپرون.
- Connelly, F.M. and Clandinin, D.J. (1991). Teachers as Curriculum Planners. The ontario institute For Studies in Education. Teachers College columbia University.
- Marsh, C.(1992). Key Concepts For Understanding Curriculum. London : Falmer press.

پیشنهاد عملی جهت کاربری یافته‌ها

- باتوجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادی زیر ارایه شده است:
- ۱- برخی از مفاهیم (محورهای محتوایی) کتاب پایه‌ی اول، تنها در این کتاب ارایه شده‌اند و در کتاب‌های پایه‌ی دوم و سوم اشاره به آنها نشده و ادامه نیافته‌اند. برای تعمیق یادگیری دانش‌آموزان، لازم است تا این مفاهیم به‌نوعی در کتاب‌های پایه‌ی دوم و سوم ادامه یافته و گسترش یابند.
 - ۲- در کتاب حرفه و فن پایه‌ی دوم، ۵۱ مفهوم یا محور محتوایی مطرح شده است. از این ۵۱ مفهوم، ۷ مفهوم آن دارای ارتباط عمودی با محتوای کتاب پایه‌ی سوم می‌باشد. بهتر است تا ۴۴ مفهوم باقیمانده نیز به‌نوعی در کتاب پایه‌ی سوم ادامه یابد.
 - ۳- بهتر است در کتاب پایه‌ی اول، مطالبی در مورد ۵۱ مفهوم